

Leonid Kaledinskij, Tatjana Bubenko. „Oginskių laikų Vitebskas (XVIII a.)“

Daugelis senųjų Baltarusijos miestų vienaip ar kitaip susiję su kunigaikščių Oginskių vardu. Čia formavosi šios giminės mentalitetas, čia brendo ryškūs politiniai veikėjai, talentingi kompozitoriai, muzikai.

Prie tokių miestų priklauso ir Vitebskas – vienas seniausių Rytų Europos miestų, išsikūręs Dvinos ir Vitbos upių santakoje – šiaurės rytų Baltarusijoje.

Kokia buvo tuometinė Vitebsko aplinka, kokia buvo visuomenė, galų gale kokia tos epochos aura, įtakojusi Oginskių kasdieninį gyvenimą, jų visuomeninės, politinės veiklos perspektyvas? Rašytiniai šaltiniai, archeologiniai tyrimai sudaro prielaidas dalinai rekonstruoti Oginskių periodo istorinį Vitebsko paveikslą [1].

XVII a. Vitebskas buvo išsidėstęs abipus Dvinos upės. Jį sudarė Aukštutinė, Žemutinė ir Uzgorsko pilys, Uždonojės ir Užupio priemiesčiai dešiniajame upės krante ir Rusios priemiestis kairiajame krante. Bendras miesto plotas buvo daugiau negu 40 ha. Jame stovėjo apie 1000 namų, gyveno daugiau negu 10 tūkst. gyventojų. 1597 m. Vitebskui buvo suteiktos Magdeburgo teisės, tada buvo pastatyta ir miesto rotušė. Vitebsko herbe buvo pavaizduotas gelbėtojas-išvadotojas uždarame lauke, o po juo – kruvinas kalavijas. Vitebskas kaip vaivadija turėjo savo karinę vėliavą – žalią audeklą, kur baltame lauke šuoliavo raudonos spalvos Vytis. Į Vitebsko gynybos sistemą įėjo pėstieji šauktiniai, raitieji miestiečiai ir samdinių garnizonas. Mieste veikė septyniolika cechų.

Yra žinoma, kad XVII a. Vitebskas buvo daugiakonfesinis miestas. Čia veikė pravoslavų, sentinių, katalikų, judėjų, protestantų bendruomenės. Ne visada jos taikiai sutarė. Pvz., 1873 m. pravoslavai sukilo prieš unitų vyskupą Juozapą Koncievičių. Sukilimas buvo žiauriai numalšintas, miestas dviems dešimtmečiams neteko Magdeburgo teisių.

Žinome ir tai, kad Oginskiai Vitebske jau buvo išsikūrę XVII a. pr. Oginskių Vitebsko sodyba istoriniuose šaltiniuose minima jau 1627 m. dokumentuose. 1641 m. Vitebsko inventoriuje paminėti „(...) Penki pono Samuelio Oginskio namai su daržais Rusios priemiestyje“.

Levas Samuelis Oginskis, Trakų tijūnas, Karolio Simono tėvas, kaip rodo 1645 m. teisiniai dokumentai, Vitebske valdė žemės sklypą netoli miesto aikštės, kur prieš tai stovėjo Šv. Piatnicos cerkvė. Vėliau šioje aikštėje buvo pastatyta jėzuitų kolegija (dabartinė Laisvės aikštė). Būtent šioje vietoje stovėjo vadinamieji Oginskių rūmai, žinomi iš „1644 metų Vitebsko brėžinio“, kurį carui Aleksiejui Michailovičiui sudarė rusų vaivada Jakovas Volkonskis (iliutr. 27 p. apačioje). Vienas iš žemutinės pilies bokštų, stovėjusių priešais Oginskių namą, vadinosi kunigaikštiškuoju. Tai liudija šiuo titulu įvardintos rezidencijos ilgaamžiškumą minėtoje teritorijoje. (...) Tačiau pagal Žečpospolitos, į kurios sudėtį įėjo Vitebskas, įstatymą, tuo metu Oginskiai šiuo titulu nesinaudojo.

Archeologiniai tyrimai atskleidžia tuometinio Vitebsko buities ir ūkinio gyvenimo vaizdus. 5–7 metrų pločio pagrindinės gatvės, viena iš kurių vadinosi „Didžiąja“, formavo miesto planą ir užstatymus. Į šias gatves rėmėsi siauros – dviejų metrų pločio – gatvelės. Pagrindinės gatvės buvo grįstos rąstais, trinkomis, lentomis. Abipus gatvių buvo išsidėsčiusios miestiečių sodybos, atskirtos viena nuo kitos plonų rąstų aptvarais. Sodybas sudarė 1–2 gyvenamieji namai ir 2–4 ūkiniai pastatai. Daugumos gyvenamųjų namų plotas 30–42 kv. m. Grindys medinės, stogai dengti skiedromis, gontais. Langai nedideli, įstiklinti. Pagrindinė vieta gyvenamuosiuose būstuose buvo skiriama krosnims, kurios buvo apdailintos kokliais. (...) Tipišką, vietoje gamintą apyvokos ir amatininkų buities inventorių dažnai pajvairindavo ir atvežtiniai gaminiai: peiliai ir moliniai vyno indai iš Vokietijos, pypkės iš Olandijos, stikliniai, fajansiniai indai iš Italijos.

1989 m. archeologinių kasinėjimų metu buvo atidengta ir Oginskiams priklausiusi sodyba žemutinės pilies teritorijoje, užfiksuota 1666 m. Vitebsko plane. Joje būta erdvaus statinio,

kurį vainikavo daugiaaukštis bokštas su atvira apžvalgos aikštele, virš kurios kilo sudėtingos formos kupolas su vėjarode, pritvirtinta ant aukšto špiliaus. (ilustr. p. 27 viršuje). Statinį juosė atvira galerija. Prie šono šliejosi antras dviaukštis bokštas. XVII–XVIII a. laikotarpiu Oginskio rūmai buvo savotiškas Vitebsko simbolis. (...). Archeologiniai tyrimai leido šiek tiek atskleisti šios sodybos paslapčių skraistę. Pagrindinis pastatas stovėjo ant keturių metrų gylio ir 60–70 cm pločio stambių akmens riedulių pamato, surišto kalkių skiediniu. Juos valant rasta daug Oginskių giminės monogramomis ornamentuotų koklių detalių, auksinis pakabukas, lašo formos aukso gabalėlis. Šių tyrimų metu buvo atidengti kitų dviejų šios sodybos medinių statinių likučiai: neblogai išsilaikę 4–6 vainikai pušinių rąstų, vandens atvedimo įrenginys, kurį sudarė 40x42 cm storio medinis skobtas lovys, iš viršaus uždengtas 7 cm storio lenta. Vienas šio lovio galas buvo įvestas į pastatą, antrasis vedė link pilies aikštelės pakraščio. Kultūriniame sluoksnyje rasti metalo liejimo tigliai, piltuvėliai spalvotam metalui išpilstyti į formas, bronzinė apyrankė, šlako gabalai. Pats netikėčiausias radinys – namo kampe stovėjusi statinė, kurios dugne gulėjo 10 obuolių. Nors ir susitraukę iki 25 mm skersmens dydžio, jie buvo išlaidę formą ir pirmykštę gelsvai rusvą spalvą. Kitame statinyje rastas strėlinis antgalis, kaulinės šukos, pypkės fragmentai, molinis švilpukas, nemažai koklių duženų su Oginskių monogramomis, metalo liejimo įrankių likučiai, gabalėlis lydyto sidabro. Pats svarbiausias radinys – žiedo gema su Oginskio bareljefu. (...) Abu statiniai priklausė Oginskio sodyboje gyvenusiam meistrui juvelyrui.

Didelį susidomėjimą kelia šiuose statiniuose rasti kokliai su Oginskio monogramomis (ilustr. p. 28). Pagal herbus ir aiškiai įskaitomas raides juos drąsiai galima priskirti Karoliui Simonui Oginskiui – Vitebsko pakamorei ir jo antrajai žmonai Teodorai Korsakovai Oginskienei. (...) 1654 m. Karolis Simonas Oginskis, Mykolo Kleopo Oginskio prosenelis, tapo Vitebsko pakamore. Būtent šie metai atspindi patį dramatiškiausią Vitebsko istorijos puslapį. Tuo metu prasidėjo Rusijos-Žečpospolitos karas, pražudęs beveik trečdalį Baltarusijos gyventojų. Artėjant šiam karui, Vitebsko magistratas nutarė atnaujinti miesto įtvirtinimus. Žemutinėje pilyje vietoje septynių bokštų buvo pastatyta keturiolika. Aukštutinės ir žemutinės pilies teritorijoje buvo apgyvendinti 42 patrankininkai. Apsupties atvejui mieste buvo sukaupta pakankamai duonos, parako, sviedinių, kulku, švino šaudmenims, varinių ir žalvarinių varpų nuolaužų patrankoms liedinti.

Nepaisant, kad didžioji miesto įtvirtinimų dalis buvo mediniai, į Vitebską Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė dėjo dideles viltis, kadangi jis dengė kelius į Polocką, Rygą, Vilnių, Gardiną. LDK 1654 m. Konstitucijoje buvo rašoma: „Žečpospolitos jėga atsiremia į Vitebsko pilis“. 1654 m. rugpjūčio viduryje prie Vitebsko priartėjo Šeremetjevo kariuomenė. Netrukus čia pasirodė ir Zolotarenkos kazokai.

Vitebskas organizuotai ruošėsi karui. Buvo skubiai ardomi mažiau svarbūs mediniai pastatai, stiprinami įtvirtinimai, dieną naktį buvo kasamas požeminis praėjimas link Dvinos. Bendra grėsmė suvienijo visus skirtingų konfesijų gyventojus. 20 tūkst. rusų ir kazokų kariuomenei ruošėsi pasipriešinti kiek daugiau negu dešimt tūkstančių žmonių, tarp jų 1000 šlėktų raitija ir aštuoni šimtai miestiečių raitelių.

Rugpjūčio 27 d. Šeremetjevui buvo įsakyta veržtis į miestą, padegti jį ir patekti į jo vidų iškasus praėjimą po žeme. Dėl nesibaigiančių liūčių to padaryti nepavyko. Tada buvo atgabenti specialūs šturmo įrenginiai, sienų daužymo patrankos. Tačiau ir šios priemonės nepadėjo. Spalio 24 d. caras Šeremetjevui laiške rašė: „(...) I budet v Vitebske nam, velikomu gosudariu, ne dobjut čelom, o gorod ne sdadut, (...) Vitebskij uezd... vesj vyžeč bez ostatku“ (!), kitaip sakant, jei Vitebskas nepasiduos, visą Vitebsko pavietą įsakau sudeginti, kad neliktų jokio pėdsako.

Lapkričio 17 d. po žiauraus antpuolio įtvirtinimai buvo pralaužti ir girti Maskvos pulkai įsiveržė į miestą. Buvo paimitos Uzgorsko ir Žemutinės pilys. Gynėjai pasitraukė į Aukštutinę pilį, tačiau ir ją teko palikti. Paskutiniu pasipriešinimo židiniu tapo Pilies kalnas, bet ir jis po

įnirtingo antpuolio buvo užgrobtas. Tai įvyko 1654 m. lapkričio 22 d.

Prasidėjo baisios miestiečių skerdynės. Nesigailėta nei senių, nei moterų, nei vaikų – visi buvo iškapoti, užmušti. Apie 95 proc. Vitebsko kiemų buvo visiškai sunaikinta. (...)

Koks buvo Karolio Simono Oginskio likimas? Pasak „Lenkijos biografinio žodyno“, jis kartu su savo tėvu Levu Samueliu Oginskiu 1655 m. lapkričio mėn. pasiekė Vilnių, kuris jau buvo užimtas rusų kariuomenės. (...) 1656 m. vasario mėn. jis su šlėktų grupe išvyko pas carą pareikšti savo nuolankumą jam.

1660 m. Karolis Simonas Oginskis įstojo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės lenkų etmono Vincento Gasevskio diviziją. 1660–1663 m. jis ne kartą pasižymėjo sudėtingose karo batalijose. Kai po Andrusavo taikos sutarties 1667 m. Vitebskas buvo gražintas Žečpospolitai, karalius Jonas Kazimieras Karolį Simoną Oginskį paskyrė miesto perėmimo iš rusų vadovu. Vėliau jam buvo pavesta rūpinti Vitebsko vidaus gyvenimo reikalais. 1679 m. Karolis Simonas Oginskis tapo Lietuvos kardininku. Jis mirė 1694 m. ir buvo palaidotas Vilniuje, Šv. Teresės bažnyčioje prie jo funduoto Basųjų karmelitų vienuolyno. Dar kelios jo palikuonių kartos gyveno Vitebske, įdomios architektūros rūmuose, kurių interjerą, kaip ir seniau, puošė koklinės krosnys su heraldiniais Oginskių giminės ženklais.

Post faktum: Kaip atrodė Karolis Simonas Oginskis? Į šį atrodytų, retorinį klausimą padeda atsakyti Rembranto Hanmenso van Reino paveikslas „Lenkijos raitelis“, kuris saugomas Frik rinkinyje Niujorke. Rembrantas paveikslą nutapė 1655 m. Tuo laikotarpiu Simonas Karolis Oginskis mokėsi Olandijoje Franeker universitete. Ten 1644 m. jis ir vedė burmistro dukrą P. Staakmans (Polski...1978, P. 638)

Archeologinius kasinėjimus Vitebske 1960–1990 m. vykdė S. Bubenko, L. Koledinskij, V. Levko, M. Tkačiov, G. Štychov. Archeologiškai ištirta 2 ha teritorija. Tyrimų medžiaga sukaupta Vitebsko kraštotyros muziejuje, publikuota dešimtyse straipsnių, monografijų.

Iš rusų kalbos vertė Vytas Rutkauskas